

DOI 10.31909/26637103.2021-(8)-19

УДК 371.3:821.161.2.

Руслана Мельникова

(м. Ізмаїл)

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ А. ЧАЙКОВСЬКОГО В 7 КЛАСІ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

«Нова українська школа» поставила перед сучасним суспільством доволі непросте завдання: сформувати освітній простір, адекватний викликам ХХІ століття. Сьогодні «...школа тримається на двох найважливіших компонентах: зміст освіти й особистість учителя. Крім того, нині важливо пам'ятати, що учні – також ключовий суб'єкт навчальної траєкторії, тож школа майбутнього в Україні мислиться передусім як дитиноцентрична, у якій учителі, батьки й учні перебувають у партнерських взаємостосунках. Щоб навчання було цікавим, щоб воно надихало дітей на творчість, критичне й креативне мислення, важливо, аби освітній процес відповідав емоціям та очікуванням молоді» [3, с. 2]. Тож закономірно, що саме «дитиноцентризм визначає учня головним учасником педагогічного процесу і стверджує духовно-психологічне становлення школярів найважливішим пріоритетом, якому має бути підпорядковано вивчення словесності» [2, с. 11].

Концепцію «Нової української школи» побудовано на дитиноцентричному підході, тобто в центрі освітнього процесу – учні, їхні очікування та потреби, інтереси й життєві пріоритети, які формуються в результаті усвідомлення ціннісних категорій життя.

Одне із завдань сучасної школи – допомогти дитині підготуватися до життя. Забезпечити реалізацію принципу «життя – як навчання упродовж життя» можливо через формування в учнів потреби в читанні, здатності захоплюватися текстами, виявляти літературний смак, висловлювати аргументовану критичну думку з приводу прочитаного [3, с. 2]. Провідна роль у вирішенні цього завдання належить українській літературі як навчальному предметові. «Специфіка літературного курсу зумовлена сутністю художньої літератури як виду мистецтва, що відтворює багатство й різноманітність людського буття в художніх образах. Розуміння образного моделювання життєвих явищ, людських характерів, суспільних стосунків сприяє глибокому осягненню учнями вершинних творів класичної, нової й новітньої української літератури, формуванню їхніх духовно-моральних цінностей, активної життєвої позиції, розвитку естетичних смаків» [6, с. 2].

Чинна програма орієнтована на формування наскрізних умінь, якими мають оволодіти учні: «1) читати з розумінням, що передбачає здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання і усвідомлення прочитаного; 2) висловлювати власну думку в усній і письмовій формах; 3) критично і системно мислити; 4) логічно обґрунтовувати позицію; 5) діяти творчо, що передбачає креативне мислення, продукування нових ідей; 6) виявляти ініціативу, що

передбачає активний пошук і пропонування рішень для розв'язання проблем...» [6, с. 3].

Природні можливості розвитку мислення кожного індивіда реалізуються в процесі його взаємодії із зовнішнім світом, пізнання ним предметів і явищ, засвоєння мисленнєвих надбань людства. У процесі вирішення проблемних задач, участі в дискусіях, обґрунтування власних позицій виникає потреба в застосуванні критичного мислення.

Ідея розвитку критичного мислення зародилася у США, започаткували її психологи ХХ ст. У. Джемс та Дж. Д'юї. Поняття критичного мислення не стало новим і для вітчизняної науки. На необхідності розвивати в учнів його елементи наголошували українські науковці та педагоги. Так, В. Сухомлинський у своїх працях радить виховувати у школярів прагнення пізнавати навколишній світ, виконуючи складні розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), учити спостерігати, досліджувати, робити власні висновки. Проблеми розвитку мислення, його вдосконалення розглядали науковці О. Пометун, Л. Пироженко, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І. Баранова та ін. [5, с. 198].

Критичне мислення – це «набір розумових стратегій і операцій, опанування яких передбачає вільне використання людиною мисленнєвих операцій високого рівня, що застосовуються для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок та ухвалення рішень» [7, с. 11]. «Під критичним мисленням розуміємо такий тип мислення, що характеризується здатністю людини:

- аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
- бачити проблеми, ставити запитання;
- висувати гіпотези та оцінювати альтернативи;
- робити свідомий вибір, ухвалювати рішення та обґрунтовувати їх» [7, с. 11-12].

Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення, дидактичних завдань, від типу уроку, навчального предмета.

Методів розвитку критичного мислення дуже багато. Добирати їх учителів слід з огляду на мету, завдання, зміст уроку. Крім того, варто зважати на особливості цих методів, адже на певних етапах уроку вони є ефективнішими, а отже, доречнішими [5, с. 199-200].

Розглянемо, які ж методи критичного мислення можна застосувати на уроці української літератури в процесі вивчення творчості А. Чайковського.

Повість «За сестрою» А. Чайковського аналізується в 7 класі. В процесі її вивчення формуються **предметні компетентності**

Учень/учениця :

аналізує повість; *визначає* її жанрові ознаки; *характеризує* образи козаків-запорожців; *з'ясовує* фольклорні мотиви, засоби; *висловлює* власні судження про геройство і лицарську відвагу головного героя.

Ключові компетентності

Учень/учениця:

складає план до характеристики Павлуся; зіставляє специфіку розкриття теми в літературі й образотворчому мистецтві.

Емоційно-ціннісне ставлення

Усвідомлення потреби виховання лицарських чеснот, почуття патріотизму, відданості, віри в перемогу добра, краси, справедливості [4, с. 42].

Відповідно до програми вивчення творчості А. Чайковського розпочинається з ознайомлення з біографією письменника. Розповіді про митця можна, застосувавши метод слово вчителя (за О. Беляєвим). Цей матеріал варто подавати за допомогою презентації.

Народився Андрій Чайковський 15 травня 1857 року в місті Самборі на Львівщині в родині дрібного службовця. У ранньому віці втратив обох батьків, тому хлопчика забрала до себе бабуся в село Гординя Самбірського району. Саме вона була першою наставницею хлопця, яка розповідала йому багато казок, співала пісень, з нею він опанував польський буквар, бо українського не було. До початкової школи А. Чайковський не ходив. Протягом 1869–1877 років навчався в Самбірській гімназії. Саме в цей час за 30 км, у Дрогобичі, навчався Іван Франко. У п'ятому класі він вперше прочитав «Кобзар», під впливом якого починає формуватися національна свідомість юнака, зацікавленість історичним минулим України. У гімназійні роки пробує писати, однак скоро залишає літературні вправи, відчуваючи невпевненість у власних силах. 1877 року Чайковський вступає на філософський факультет. Не маючи чим платити за навчання, залишає університет і йде до війська. Через рік повертається на юридичний факультет. 1882 року його, як і тисячі інших українців, мобілізували до австрійської армії. 1884 року А. Чайковський закінчив юридичний факультет Львівського університету. Згодом почав працювати адвокатом у містечку Бережани на Тернопільщині. Попри усталену практику часто вів справи у судах українською, а не польською мовою. До нього горнулося все селянство, називали «хлопським адвокатом».

Іван Франко першим помітив і вирізняв молодого письменника з-поміж інших тогочасних літераторів, заохочував до творчої праці, підтримував. Важкі обставини сирітського життя, враження від військової служби й походу 1882 року на придушення повстання в Боснії, а потім адвокатська практика та фундаментальне вивчення національної історії спонукали письменника серйозно взятися за перо. З'являються нариси, оповідання, гуморески, повісті. Один за одним виходять у світ твори, написані на матеріалі історії козаччини: «Козацька помста» (1910), «За сестрою» (1914), «З татарської неволі» (1921), «Богданко» (1934) та інші. Численні твори на історичну тематику були підготовчою роботою до написання історичного роману «Сагайдачний».

1919 року Андрій Чайковський переїжджає до Коломиї, де після важкої хвороби 1935 року помирає. Залишилися нездійсненими творчі задуми, плани.

Повість «За сестрою» (1907) створена на основі довготривалого вивчення історичних матеріалів часів татарських нападів на українські землі, відтворення

страшних картин поневолення татарськими загарбниками українського народу [8].

Для того, щоб з'ясувати, як діти засвоїли біографічні дані, можна запропонувати виконати вдома **вправу «Впіймай помилку»**. Сутність цього завдання полягає в тому, що учні мають знайти неточності в біографії письменника та виправити їх.

Василь Чайковський народився у місті **Львів**. У ранньому віці втратив **батька**, тому хлопчика виховувала **мама**.

Хлопчина навчився читати **російською**, оскільки українського букваря тоді не було.

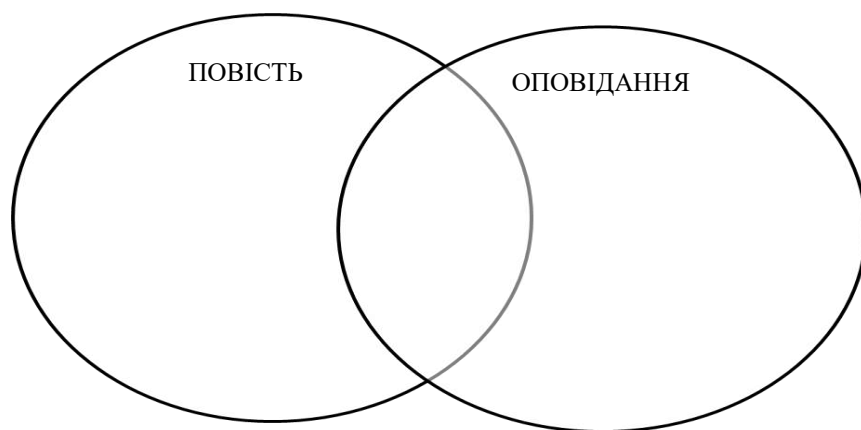
До початкової школи не ходив, навчався вдома. Згодом здобував освіту в **Самбірському училищі** та Львівському університеті.

Працював **учителем**. Пробував себе в літературі.

Друкуватися почав **1890** року. Написав багато творів про Козаччину, серед яких **роман «За сестрою»**.

Помер **1945** року.

Розглядаючи твір «За сестрою», варто пригадати, чим повість відрізняється від оповідання. Для цього можна застосувати **метод «Діаграма Венна»**. «Цей метод графічної організації інформації сприяє навчанню учнів зіставлення, порівняння, знаходження спільних рис, явищ, ознак в образах літературних героїв, творчості письменників, історичних діячів, явищах природи» [7, с. 42]. Учні пригадують, що **оповідання** – це невеликий прозовий твір про якусь подію з життя одного чи кількох героїв протягом короткого проміжку часу. Оповідання має такі ознаки: прозова мова, невеликий обсяг, небагато героїв, розповідається про одну подію, яка відбулася за короткий проміжок часу [1, с. 221]. **Повість** – великий розповідний прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного або кількох героїв протягом тривалого або важливого за подіями проміжку часу. Ознаки повісті: прозова мова, великий обсяг, декілька або багато героїв, розповідь про події протягом тривалого або важливого за подіями проміжку часу [1, с. 221]. Крім того, повість А. Чайковського «За сестрою» є героїко-романтичною, тож варто зазначити, що *героїко* означає героїчна за змістом, а *романтична* – незвичайна, пригодницька за подіями. А що ж у ній героїчного? Сама назва твору вже свідчить про подвиг заради сестри, ризик, неймовірні вчинки, тобто героїзм. А якщо пригадати перипетії, які тривають упродовж усієї подорожі Павлуся, від полону сестри Ганни до її визволення: утеча пораненого хлопця від татар, споглядання козацько-татарських баталій, ночівля в степу, зустріч із харцизом Каримом, продаж Павлуся татарам, служба головного героя Сулейманові-ефенді та його синові Мустафі й, урешті, повернення сестри завдяки Павлусевій кмітливості та хитрості. Отже, **героїко-романтичною** називають ту повість, у якій зображено героїчні вчинки виняткового героя в надзвичайних обставинах. Такого героя в надзвичайних обставинах теж називають **романтичним** [1, с. 88].

Перед ознайомленням з твором, учням можна запропонувати створити асоціативні ряди слів родина, козаки, війна. Вони підкажуть, про що йдеться у повісті «За сестрою». Після опрацювання змісту повісті необхідно доповнити свої нотатки новими асоціаціями.

Метод «Асоціативний куш» «застосовують для графічної організації асоціацій, образних уявлень учнів, що виникають у них на основі нової теми до її вивчення. Допомагає якнайдетельніше змальовувати інформаційне поле, дотичне до теми. Один із різновидів мозкового штурму» [7, с. 28].

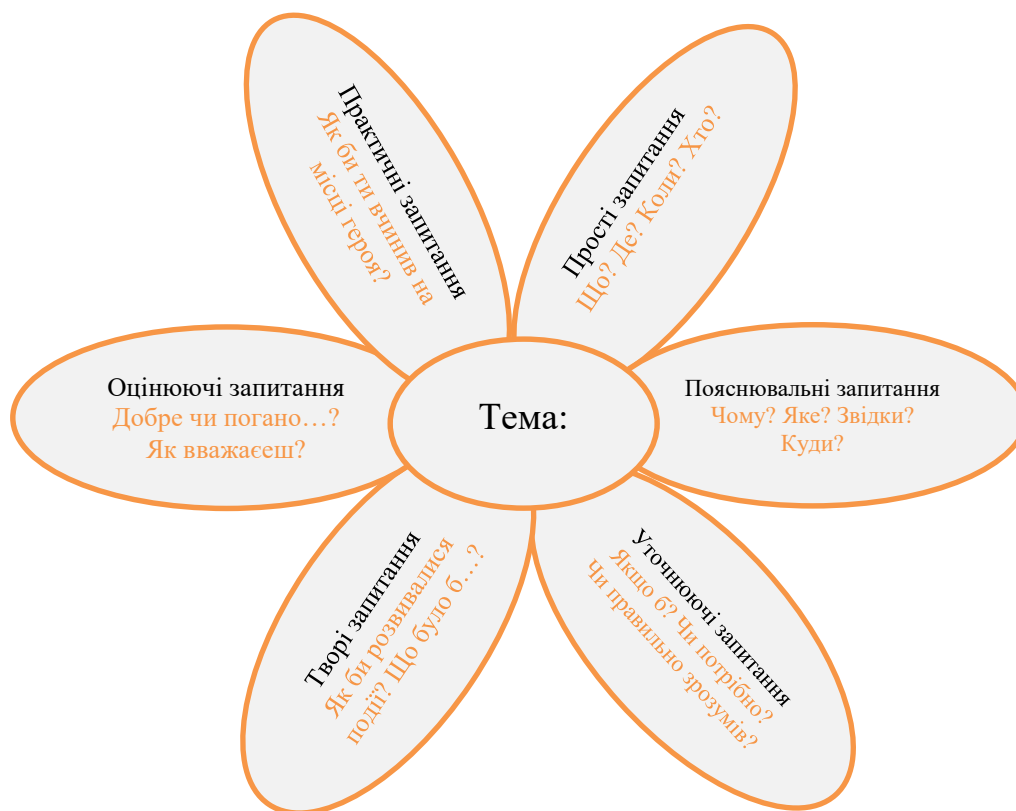

Працюючи над змістом повісті, можна використати **метод «Ромашка запитань»**. «Мета цього методу – навчити учнів усвідомленого та цілеспрямованого формулювання запитань різного типу. Доречно застосовувати в основній частині уроку, коли учні формулюють запитання, а потім шукають на них відповіді, використовуючи матеріал підручника чи інші джерела інформації» [7, с. 77].

Для обговорення тексту повісті можна сформулювати такі запитання:

- Чому село, у якому відбуваються події, називається Спасівкою?
- Як ви гадаєте, чому дід Андрій вважав своїм обов'язком навчити Павлуся лицарського ремесла?

- Чому в козаків були такі дивні прізвища?
- Чим пояснити пророкування козака Недолі стосовно того, що з Павлуся «кошовий буде»?
- Якими показав татар письменник у своєму творі. Чи всі вони однакові?
- Хто такий Карий? Як ви ставитеся до його вчинку – продажу Павлуся на невільницькому ринку? Чому його не любили ні козаки, ні татари?
- Чому діти, Павлусь та Ганнуся, яким було добре у Девлет-гірея, вирішили все ж повернутися додому?
- Чи вистачило б у мене сміливості подолати такий важкий шлях і витримати стільки випробувань, скільки випало на долю головного героя повісті?
- Чи зміг би хтось із моїх однокласників повторити шлях Павлуся заради своїх сестрички чи братика?

«З метою розвитку в учнів уміння систематизувати та узагальнити значний масив інформації, засвоєний (який має бути засвоєний) протягом одного чи кількох уроків, у наочній формі можна використати **метод «Картографування тексту / Ментальна карта»** [7, с. 43]. Пропонуємо учням таке завдання: розташуйте послідовно епізоди твору, занотуйте в зошитах.

1. Історія села Спасівка, розповідь про славний рід Судаків.
2. Напад татар на село.
3. Втеча Павлуся на татарському коні.
4. Зустріч із козаками, серед яких був і брат Петро.
5. Татарський кіш розбитий, Мустафа в полоні.

6. Визволення бранців-спасівчан і батька Степана.
7. Зустріч із сестрою. Воля або смерть.
8. Повернення в Україну.

Або: розкажіть, які труднощі чекали Павлуся на «дорозі випробувань», занотуйте в зошитах.

1. Село Спасівка.
2. Український придніпровський степ.
3. Свиридова могила.
4. Дике поле перед східним Кримом.
5. Татарське селище Коджамбак.
6. Бахчисарай.

«Метод «Істинні та хибні висловлювання» спрямований на осмислене опрацювання учнями тексту. Він допомагає навчити їх визначати істинність/хибність наданих тверджень, обґрунтовуючи це; зіставляти власні думки з текстом і пояснювати, у чому полягають відмінності між їхніми передбаченнями й тим, про що йдеться в тексті, пояснювати, чому виникли відмінності» [7, с. 29]. Семикласникам можна запропонувати таке завдання: визначте істинні та хибні висловлювання:

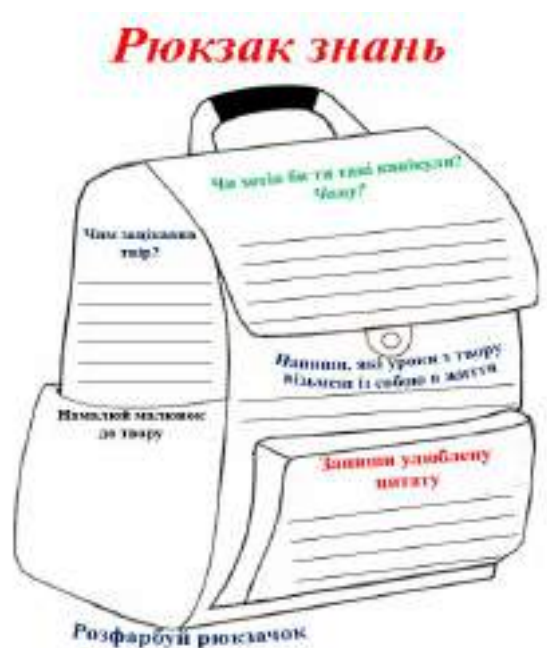
1. Село, у якому жила родина Судаків, називається Спасівка (істинне).
2. Дід Панас умів грати на сопілці (хибне).
3. Прізвище козацького ватажка Недоля (істинне).
4. Непорадний захопив татарина за допомогою гвинтівки (хибне).
5. Петро Павлусеві був батьком (хибне).
6. Сестру, у пошуки якої виручив Павлусь, звали Ганнуса (істинне).
7. Харциз продав Павлуся селянам (хибне).
8. Семену Непорадному було 70 років (хибне).
9. Мустафа Павлусю дав про звільнення грамоту (істинне).
10. Павлусь побажав ще звільнити Остапа Швидкого (істинне).

На рефлексійно-оцінювальному етапі можна застосувати метод **«Незакінчене речення»**. «Це – ефективний метод усної рефлексії. Може застосовуватися на різних етапах уроку з різними завданнями. У підсумковій частині дає змогу стимулювати рефлексивні висловлювання учнів. Учням слід пропонувати відкриті речення»[7, с. 96], які вони мають продовжити:

- Сьогодні на уроці я зрозумів (зрозуміла), що ...

- Мені було цікаво ...
- Ще я хочу дізнатися ...
- Твір А. Чайковського «За сестрою» змусив мене задуматись над ...
- Цю повість варто читати моїм ровесникам, бо...

Ефективним методом етапу рефлексії є «Рюкзак знань». Він дає можливість залучати кожного учня до роботи на цьому етапі, визначити, що сподобалось їм; виділити головне, визначити важливість матеріалу; вносить в урок елемент гри; створює основу для проведення мотивації на наступних уроках.

Ці та багато інших методів розвитку критичного мислення можна застосовувати на уроках української літератури.

Використання технології розвитку критичного мислення – це засіб створення атмосфери доброзичливості й порозуміння, зняття почуття страху, налаштування на успіх, виявлення творчих здібностей, підвищення інтересу до уроків української літератури. Освоєння технології критичного мислення є вимогою часу, адже тільки мисляча людина вміє визначати проблему, здатна перевірити використану інформацію, проаналізувати твердження, спроможна оцінити альтернативні погляди, виявити наявність підтексту в інформації, синтезувати набуті знання, зробити висновок, прийняти оптимальне рішення.

Список використаної літератури:

1. Авраменко О. М. Українська література : підруч. для 7 кл. закл. загальн. серед. освіти: 2-ге видання, перероблене. Київ : Грамота, 2020. 224 с.
2. Бондаренко Ю. І. Дитиноцентризм у викладанні літератури. *Дивослово*. 2017. № 5. С. 11-14.
3. Дроздовський Д. І. Виклики й перспективи реформування сучасної освіти в Україні. *Дивослово*. 2018. № 1. С. 2-6.

4. Котусенко О. Ю. Українська література. 5-11 класи : навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2019/2020 навчальному році. Харків : Ранок, 2019. 160 с.

5. Мельникова Р. М., Ангеловська К. В. Використання технології розвитку критичного мислення учнів у закладах загальної середньої освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Київ-Вінниця, 2020. 216 с.

6. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.14.07.pdf>.

7. Пометун О. І. Урок, що розвиває критичне мислення : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 100 с.

8. URL: <http://www.myshared.ru/slide/1386862/>.

Анотація

Мельникова Руслана. Вивчення творчості А. Чайковського в 7 класі: методичний аспект

У статті розглядається проблема впровадження технології критичного мислення в освітній процес. У зв'язку з цим розкрито сутність технології, а також методів розвитку критичного мислення учнів закладів загальної середньої освіти. Авторкою запропоновано приклади використання зазначених методів на уроці української літератури в 7 класі під час вивчення творчості А. Чайковського.

Ключові слова: *Нова українська школа, дитиноцентризм, модельна програма, урок літератури, технологія розвитку критичного мислення, методи розвитку критичного мислення.*

Summary

Ruslana Melnikova. Study of A. Tchaikovsky in 7 th grade: methodological aspect

The article deals with the problem of introducing critical thinking technology into the education process. In this regard, the essence of technology, as well as methods of developing critical thinking of students of general secondary education institutions, are revealed. The author proposed examples of the use of these methods in the lesson of Ukrainian literature in the 7th grade when studying the work of A. Tchaikovsky.

Keywords: *New Ukrainian school, childcentrism, model program, literature lesson, technology for the development of critical thinking, methods of development of critical thinking.*